

TIPOLOGIJA SLOVENSkih SLOVNIC

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 811.163.6'36–112"1584/2008"

Prispevek skuša podati tipologijo slovnice slovenskega jezika od 1584 do 2008. Slovnice razvršča glede na njihov metajezik, obseg, kraj natisa, vrsto dela, namen, njihove naslovnike ter glede na njihovo razširjenost, vplivnost in pomen.

slovníčarstvo, tipologija, slovenske slovnice, zgodovina jezikoslovja

The article offers a typology of Slovene grammars from 1584 to 2008. The grammars are classified according to metalanguage, place of publication, type and purpose and intended users, and with regard to their dissemination, influence and importance.

grammar-writing, typology, Slovene grammars, history of linguistics

S tipološkega vidika slovenske slovnice doslej še niso bile opisane. Najbolj odmevna pregleda slovenskega slovníčarstva, ki vsebujeta tudi nekatere tipološke opazke, sta članek Ade Vidovič Muha v *Enciklopediji Slovenije* (1998: 79–81) in prispevek *Razvoj slovenske slovníčne zavesti* Brede Pogorelec (2011 (1983): 89–93), za slovenščino kot drugi/tuji jezik pa zgodovinski pregled Jane Zemljarič Miklavčič (1999: 245–260).

Junija 2015 je bil objavljen portal *Slovenske slovnice in pravopisi*, ki obsega opise slovenskih slovníc in pravopisov v knjižni ali spletni obliki iz obdobja od 1584 do danes (www.fran.si/slovnice-in-pravopisi). Gre za enega od korakov k celovitejšemu razumevanju zgodovine jezikoslovja na Slovenskem, ki je še vedno¹ precej slabo, predvsem pa metodološko zelo nesistematično raziskano področje. Pri delu za portal smo avtorji² v 18 celovitih in 25 osnovnih opisih pregledali in opisali 122 različnih izdaj slovenskih slovníc. Poleg tega smo pregledali še večje število drugega gradiva, ki pa (še) ni opisano.³

¹ Prim. Toporišič (1962: 168): »Na tem področju se je doslej premalo storilo in tudi za bližnjo prihodnost izgledi niso nič kaj rožnati.«

² Kozma Ahačič, Helena Dobrovoljc, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Metka Furlan, Jožica Narat, Franc Marušič, Rok Žaucer, Alenka Jelovšek, Metod Čepar in Mitja Trojar. Projekt J6-4092 je financirala ARRS. Večina celovitih opisov je objavljena tudi v francoščini na strani CTLF (<http://ctlf.ens-lyon.fr>).

³ To so: 1. rokopisne slovnice; 2. šolske slovnice z vajami ali zgolj s kratkim povzetkom izhodiščne slovnice (izjemoma je opisanih nekaj starejših, npr. Končnik 1883) ter šolski učbeniki slovenskega jezika; 3. manjše priročne slovnice 20. in 21. stoletja; 4. slovnice več jezikov oziroma primerjalne slovnice (izjemo smo naredili pri Miklošiču 1852–1875), ki vključujejo tudi slovenščino, učbeniške slovnice

Tipologija v tem prispevku je rezultat uredniškega dela na portalu in s tem povezane dolžnosti avtorja prispevka, da prebere in pregleda vse dostopne izdaje slovnice, hkrati pa usklajuje prispevke vseh sodelujočih raziskovalcev. Kot gradivo za tipologijo so bile upoštevane vse slovenske slovnice, uvrščene na omenjeni portal.⁴ S tega vidika je tipologija dovolj celovita, saj so slovenske slovnice tipološko razvrščene na podlagi okvirnega poznavanja *vseh* virov in temeljite analize *temeljnih* virov.⁵ Bralec naj upošteva delno neuravnoteženost pri opisovanju gradiva do vključno 19. stoletja glede na gradivo iz 20. stoletja, saj do vključno 19. stoletja opisujemo skoraj vse slovnice, v 20. stoletju pa se zaradi velikega porasta (predvsem učbeniškega gradiva) ustrezno omejimo. Zgodovinske in primerjalno-zgodovinske slovnice obravnavamo po potrebi. Še na nekaj bi opozorili: čeprav je logično, da se jezikoslovje kot vsaka veda razvija in da poznejše slovnice črpajo iz predhodnih, bi bilo pri oblikovanju tipologije na zgodovino slovenskih slovnice napačno gledati kot na *razvoj* od slabšega k boljšemu, od manj pravilnega k bolj pravilnemu. Razvijal in spreminjal se je jezik, prav tako se je razvijal in spreminjal miselni okvir, v katerem so posamezni slovničarji opisovali slovenski jezik. Slovnice kot posamezni opisi (ali predpisi) pa so šle zelo različno pot.

1 Metajezik

Prve slovenske slovnice (npr. Bohorič 1584, Hipolit 1715, Hipolit 1755) so napisane v latinskem metajeziku, sledi pa jim vrsta slovnice, napisanih v nemškem metajeziku (Anonimni 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1777, Kopitar 1809, Šmigoc 1812, Dajnko 1824, Metelko 1825, 1830, Murko 1832). Prvo dvojezično slovnico slovenščine s slovenskim in nemškim metajezikom dobimo konec 18. stoletja (Zagajšek 1791), prvo slovnico z izključno slovenskim metajezikom pa v začetku 19. stoletja (Vodnik 1811). Razmeroma zgodaj, v drugi polovici 18. stoletja (Pohlin 1768, 1783, Zagajšek 1791), se v slovnica, ki sicer niso pisane (zgolj) v slovenskem metajeziku, začne oblikovati slovenska jezikoslovna terminologija: v obeh izdajah Pohlinove slovnice namreč ob nemških terminih najdemo pri temeljnem jezikoslovnem besedju tudi slovenske, Zagajšek pa v slovenščino tako ali tako prevaja celotno nemško metabesedilo. Kopitar (1809), Šmigoc (1812) in Dajnko (1824) slovenskih jezikoslovnih izrazov v svojih nemško pisanih slovnica nimajo, nima jih tudi Weissenthurn

slovenskega jezika za tujce (z izjemo Janežič 1849, ki je bila uvrščena med opise zaradi lažjega razumevanja nastanka Janežičeve slovnice) ter tiste slovnice slovenskega jezika za tujce, ki ne prinašajo glede na sočasno slovničarstvo ničesar posebno novega (bile pa so upoštevane druge slovnice za tujce); 5. slovnice ilirskega jezika. Gradivo je natančno popisano na navedeni spletni strani.

⁴ Slovnice ne navajamo v seznamu na koncu prispevka, saj jih je preveč. Bralec si lahko vse podatke o njih ogleda na portalu *Slovenske slovnice in pravopisi*.

⁵ Brez truda sodelavcev ta prispevek ne bi bil mogoč. Analize slovnice so poleg avtorja prispevka opravili Andreja Legan Ravninar, Majda Merše, Metka Furlan, Jožica Narat, Franc Marušič, Rok Žaucer, Alenka Jelovšek, Metod Čepar in Mitja Trojar, analize pravopisov pa Helena Dobrovoljc. Vse analize so objavljene na portalu *Slovenske slovnice in pravopisi*. Mest v slovnica, na podlagi katerih so navedeni posamezni zaključki, ne navajamo, razen če bi jih bilo težje najti. Enako velja za ugotovitve analiz, objavljenih na portalu.

(1811) v italijansko pisani priredbi Vodnikove slovnice, pač pa jih po Vodnikovi slovnici (1811), ki je v celoti slovenska, povzame Metelko v obeh oblikah svoje slovnice, dolgi (1825) in skrajšani (1830), v prvi še zelo sramežljivo, v drugi ob naslovih.

Čeprav velikokrat poudarjamo Vodnikovo (1811) slovnico kot prvo slovnico, napisano v slovenščini (pri čemer povsem neupravičeno zapostavljamo Zagajškovo dvojezično slovnico 1791), moramo poudariti, da se z Vodnikom *tradicija* slovenskih slovníc s slovenskim metajezikom ni začela, kakor se še ni začela z Zagajškom.⁶ Obe slovnici sta, kar se metajezika tiče, nekakšna osamelca pred letom 1847, ko se kontinuirano slovníčarstvo v slovenskem metajeziku dejansko začne⁷ (prim. Muršec 1847, Kociančičeva priredba Vodnika 1847, Malavašič 1849, Majar 1850, Janežič 1854 itn.). Po tem letu so slovenske slovnice, ki niso izrecno namenjene samo neslovenskim govorcem, v celoti napisane v slovenščini ali pa v slovenščini navajajo vsaj temeljne jezikoslovne izraze.⁸ Drugo pot je od piscev slovníc po tem letu zagovarjal samo Fran Levstik (1866), ki v uvodu v svojo slovnico utemeljuje rabo nemščine kot najustreznejšega jezika za slovnice, namenjene intelektualcem: poleg slovenskih bralcev lahko namreč takšno slovnico berejo tudi neslovenski intelektualci in govorci slovenščine, ki niso večji slovenske terminologije.

Slovnice za tujce so seveda tudi po letu 1847 nastajale v jezikih njihovih ciljnih uporabnikov.

2 Kateri jezik navajajo slovnice na naslovnica

Poimenovanje jezika posameznih slovníc na naslovnica nam ne more dati celovitega vpogleda v avtorjev odnos do opisovanega jezika, je pa glede na izpostavljenost vredno tipološkega pregleda.

V obsežnejših zgodnjih slovenskih slovnica se na naslovnica (še bolj pa seveda v slovnica samih) srečujemo predvsem z razmerjem slovenski/slovanski ter kranjski.⁹ Bohorič svojo slovnico (1584) tako poimenuje »latinskokranjska« (*Latinocarniolana literatura*), torej 'slovnica slovenskega/slovanskega jezika (= kranjskega jezika na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem), ki se piše z latinskimi črkami (ali: ki je napisana v latinskem jeziku)', iz katere se »zlahka opazi tudi podobnost« z drugimi slovanskimi/slovenskimi jeziki. Podobno sta naslovljeni prvi dve priredbi (Hipolit 1715, Anonimni 1755), ki najprej označita metajezik in jezik primerov v slovnici: »Latinsko-nemško-slovenska slovnica«¹⁰ (torej 'slovnica slovenščine v latinščini

⁶ Že Pohlenova slovnica (1768 in 1781) prinaša temeljno jezikoslovno terminologijo tudi v slovenščini, že od 16. stoletja pa so bili v rabi različni slovenski jezikoslovni izrazi (Ahačič 2007: 242–246; 2012: 189–199, 210–213).

⁷ Začetek bi bil verjetno zgodnejši, ko ne bi poleg neugodnih okoliščin vmes posegla še t. i. abecedna vojna. Ko so prepovedali metelčico, so na primer s tem onemogočili izid Metelkovega rokopisa slovenske slovnice za osnovne šole (v slovenščini), ki ji je bil tisk odobren leta 1831 (Schmidt 1964: 224). Je bila pa leta 1837 izdana nemška slovnica v slovenščini za osnovne šole (A. Gollmayer; prim. Schmidt 1964: 225).

⁸ Izjema je Navratilova slovnica (1850) za sodne uradnike.

⁹ O tem izčrpno Ahačič 2007: 231–234; 2012: 169, 232.

z dodanimi nemškimi primeri'), nato pa dodata, da je slovnica prirejena po starem primerku v nov slovnični priročnik kranjskega jezika.

V jezuitski slovnici (1758) se nato prvič pojavi za slovenščino nemška oznaka »windisch«, ki se v nemško pisanih slovnicih z izjemo Kopitarjeve (1809) ohrani vse do Dajnkove slovnice (1824) (tako označujejo slovenščino še Gutsman 1777, Zagajšek 1791 in Šmigoc 1812).

Pohlin (1768) označuje svojo slovnico v slovenščini kot »kranjsko«, kot »slovensko« pa slovnico prvi v slovenščini opredeli Zagajšek (1791).

S Kopitarjem (1809) se začne nov način označevanja slovenskih slovnicih: geografska zamejitev. Kopitar svojo slovnico tako poimenuje (v nemščini) kot »slovnico slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem«, ¹¹ za njim pa podobno storijo Vodnik v rokopisu svoje *Pismenosti*, ¹² Metelko (1825, 1830), ¹³ ki namesto *slavisch* začne rabiti *slowenisch*, in Murko (1830). ¹⁴

Od Muršca (1847) naprej so vse slovnice poimenovane kot slovenske (ali *slowenisch/slowenisch* v nemščini).

3 Obseg slovnici

Pregled fizičnega obsega posameznih slovnicih nam lahko dá verodostojno informacijo samo, če hkrati upoštevamo naravo posameznih slovnicih (obseg slovnice lahko povečajo npr. navajanje gradiva, dodani slovarčki, kazala, daljši odlomki iz slovenskih besedil ipd.). Poleg Miklošičeve primerjalne slovnice v več knjigah (pribl. 5.130.000 znakov) ¹⁵ ter Ramovševe zgodovinske slovnice v več knjigah (1924–1952, pribl. 2.336.000 znakov) je najobsežnejša slovenska slovnica nedvomno slovnica Jožeta Toporišiča (1976, pribl. 1.500.000 znakov, v nadaljnjih izdajah še bistveno več). Sledijo ji več kot pol krajše slovnice Lenčka (1982, pribl. 770.000 znakov), Šumana (1881, pribl. 688.000 znakov), Metelka (1825, pribl. 696.000 znakov, če od skupaj 348 upoštevamo tudi 30 strani dodatkov s primeri besedil), Herrityja (2000, pribl. 660.000 znakov), Kopitarja (1809, pribl. 658.000 znakov skupaj s spremnimi besedili in tam navajanimi daljšimi odlomki iz starejših besedil), Bajca, Kolariča, Rupla in Šolarja (1956, pribl. 633.000 znakov), Vincenota (1975, pribl. 606.000 znakov) in Janežiča (1863, pribl. 587.000 znakov). Te slovnice lahko označimo kot obsežnejše slovenske slovnice.

Med slovnice srednjega obsega lahko uvrstimo Breznikovo (1916, pribl. 500.000 znakov) in (šolsko) Šumanovo (1884, pribl. 473.000 znakov).

¹⁰ »Grammatica Latino-Germanico-Slavonica.«

¹¹ »Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark.«

¹² »Pismenost, Pifmena Snadnoft ali Gramatika sa Slovenfke Shole na Krajnfkimu ino Korofhkimu v Ilirii.«
Izraz *pismenost* pomeni 'slovnica'.

¹³ »Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen.«

¹⁴ »Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten.«

¹⁵ Število znakov je približno, saj je deloma pridobljeno na podlagi skenogramov slovnicih, deloma pa z ročnim štetjem (prim. in-pravopisi).

Ostale slovnice so krajše in se gibljejo med 200.000 in 350.000 znaki, če ne upoštevamo dodatkov z zglednimi besedili:¹⁶ Murko (1832, pribl. 409.590 znakov, skoraj četrtina besedila so dodatki), Šmigoc (1812, pribl. 345.000 znakov), Štrekelj (1922, pribl. 344.000 znakov objavljenega besedila), Dajnko (1824, pribl. 320.000 znakov), Greenberg (2006, pribl. 320.000 znakov), Svane (1958, pribl. 315.000 znakov), Plotnikova (1990, pribl. 310.000 znakov), Bohorič (1584, pribl. 305.000 znakov), Končnik (1883, pribl. 288.000 znakov), Malavašič (1849, pribl. 272.320 znakov), Levstik (1866, pribl. 266.400), učbeniški predhodnik Končnika (1874, pribl. 250.000 znakov), Hipolitova priredba Bohoriča (1715, pribl. 244.000 znakov), jezuitska priredba Hipolita/Bohoriča (1758, pribl. 232.000 znakov), Zagajšek (1791, pribl. 212.400 znakov – a dvojezično), Pohlin (1768, pribl. 199.000 znakov), Janežič (1849, pribl. 763.400 znakov – večino besedila obsegajo vaje in zgledna besedila), Potočnik (1849, pribl. 475.200 znakov, več kot pol je zglednih besedil), Weissenthurn (1811, pribl. 359.660 znakov, malo manj kot polovico obsega dodatek z izborom zglednih besedil).

Med najkrajšimi slovnici velja izpostaviti Gutsmanovo (1777, pribl. 157.000 znakov) in Vodnikovo (1811, pribl. 145.000 znakov), sicer pa si sledijo skupaj z zglednimi besedili takole: Navratil (1850, pribl. 190.000 znakov skupaj z zglednimi besedili in slovarčkom), Muršec (1847, pribl. 156.000 znakov), anonimna okrajšava Hipolita/Bohoriča (1755, pribl. 131.000 znakov), Metelko (1830, pribl. 103.000 znakov), Majar (1850, pribl. 102.000 znakov), Praprotnik (1869, pribl. 99.360 znakov), Lesar (1863, preglednice s pribl. 87.000 znaki), Kociančičeva priredba Vodnika (1847, pribl. 55.500 znakov), slovnica v Megiserjevem slovarju (1592, pribl. 20.000 znakov) in slovnica v Alasijevem slovarju (1607, pribl. 8.750 znakov).

4 Kraj prvega natisa slovenskih slovnice slovenskih avtorjev

Kraji prvotiskov slovenskih slovnice slovenskih avtorjev so predvidljivi, so pa vredni omembe, saj kažejo, da je bilo slovničarstvo ves čas razpršeno po celotnem slovenskem prostoru. Le v najzgodnejšem obdobju je mesto tiska narekovala dostopnost tiskarja. Na prvem mestu po številu izdanih prvotiskov je Ljubljana (1715, 1768, 1809, 1811, 1825, 1830, 1849 (2x), 1850 (2x), 1863, 1866, 1869, 1881, 1883, 1956), sledita ji Celovec (1758, 1777, 1849, 1863, 1884, 1916) in Gradec (1812, 1824, 1832, 1847), posamezne slovnice pa so izhajale še v Wittenbergu (1584), Celju (1791), Trstu (1847), na Dunaju (1874/1870) in v Mariboru (1976).

5 Vrste slovnice

Vrstno je mnoge slovenske slovnice težko razvrstiti, saj so ne glede na osnovne značilnosti, na podlagi katerih jih lahko uvrščamo v posamezne kategorije, opravljale precej raznovrstne naloge: manj kot jih je bilo, bolj je bila njihova vloga univerzalna. Poleg tega nobena jezikoslovna šola ni bila na Slovenskem prisotna v dovolj izčiščeni

¹⁶ Navedene številke vsebujejo podatek o obsegu *celotne* slovnice z dodatki vred.

obliki, da bi bilo slovnice smiselno razvrščati glede na pripadnost eni ali drugi šoli.¹⁷ Pri določanju vrst smo zato uporabili mednarodno metodologijo označevanja (Colombat 2007–2015; Auroux, Koerner 2000), ki omogoča lažjo primerjavo s tujimi slovnici, je pa seveda enako interpretativna, kakor bi bil vsak drug poskus uvrščanja slovnice v posamezne vrste.

Največ slovenskih slovnice je didaktičnih.¹⁸ Za te slovnice je značilno sistematično podajanje vsebine ter opis, ki je hkrati vsaj implicitno predpis. Nekatere didaktične slovnice so se tudi dejansko uporabljale kot šolski učbeniki, druge so bile namenjene zgolj učiteljem, tretje so predvidevale širšo rabo. Didaktična slovnica v primerjavi z znanstveno slovnico tudi ne pomeni nujno nižje kvalitete ali manj poglobljene obravnave. Bohoričeva slovnica (1584) tako na primer kot vrhunsko napisana slovnica s svojo didaktično zgradbo sledi tedanjim sodobnim tokovom pri opisovanju slovnice zgradbe ljudskih jezikov. Čeprav so didaktične slovnice že tako ali tako implicitno normative, je želja po normiranju še posebej opazna v Pohlinovi slovnici (1768) in slovnici štirih (1956). Na podlagi večjih didaktičnih slovnice so bile večkrat izdelane manjše (npr. Vodnik 1811 > Kociančič 1847, Murko 1832/1843 > Muršec 1847), na večjih didaktičnih slovnicih pa so temeljili tudi različni šolski učbeniki slovenskega jezika z dodanimi vajami (npr. Janežič 1854 > Končnik 1883). Tako po obsegu kot po kvaliteti gre torej za izrazito neenotno skupino. Kot posebno vrsto majhne didaktične slovnice lahko označimo Lesarjevo slovnico v obliki preglednic (1863).

Pojem znanstvene slovnice¹⁹ je v evropski klasifikaciji slovnice ljudskih jezikov (prim. CTF 2015) razmeroma malokrat rabljen, na Slovenskem pa se je uveljavil predvsem za označevanje Kopitarjeve slovnice (1809) kot »prve znanstvene slovnice«. Gre za slovnice, ki se pri opisovanju sodobnega jezika zgledujejo po metodologiji zgodnjih primerjalnih jezikoslovcev (Bopp, Curtius, Dobrovsky). Pred Kopitarjem sta na podoben način pisala svoji slovnici tudi Blaž Kumerdej in Jurij Japelj,²⁰ a njuna slovnicih dela so ostala v rokopisu (rokopis slovnice, ki jo je pripravljala Janez Sigismund Valentin Popovič, pa je izgubljen). Tej vrsti slovnice lahko v nadaljevanju prištejemo vsaj še Metelkovo (1825) in Šumanovo (1881) slovnico v 19. stoletju, v modernem smislu znanstvena pa je seveda tudi Vincenotova (1975) strukturalistična slovnica v 20. stoletju. Toporišičeva slovnica (1976) pomeni še en korak naprej: glede na primerljive mednarodne razvrstitve jo lahko označujemo kot *celovito*, izrazito sinhrono slovnico strukturalistične vrste, kjer je znanstveni pristop samoumeven.²¹ Na mejo med znanstveno in izrazito normativno slovnico pa bi lahko uvrstili Levstikovo slovnico (1866).

¹⁷ Izjema sta strukturalistični Vincenotova (1975) in Toporišičeva (1976) slovnica, čeprav tudi Toporišičeva kaže vplive zelo različnih šol in tradicij.

¹⁸ Prve izdaje teh slovnice: Bohorič 1584, Hipolit/Bohorič 1715, Anonimni/Bohorič 1755, Anonimni/Bohorič 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1777, Zagajšek 1791, Vodnik 1811, Dajko 1824, Kociančič/Vodnik 1847, Muršec 1847, Potočnik 1849, Majar 1850, Praprotnik 1869, Anonimni 1874/1870, Breznik 1916, Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956.

¹⁹ Gre za oznako vrste slovnice, ne njene kvalitete.

²⁰ Kopitar ju, kot zatrjuje v uvodu v svojo slovnico (1809), ni poznal, ju je pa dobro poznal Metelko (1825).

Precej obsežno skupino slovenskih slovnice predstavljajo slovnice za tujce,²² ki po kvaliteti segajo od preprostih, didaktičnih (Weissenthurn 1811), do izrazito ambicioznih (npr. Murko 1832). Mnoge slovnice za tujce so se tako v 19. kot v 20. stoletju upoštevale tudi pri sodobnih raziskavah slovenščine (npr. Murko 1832, Herrity 2000).

Zgodovinske in primerjalno-zgodovinske teme lahko najdemo sicer tudi v mnogih drugih slovnica (največ npr. pri Šumanu 1881), samostojne (primerjalno-)zgodovinske slovnice, ki jih lahko označimo kot slovenske in/ali ki so imele močan vpliv na nadaljnje slovenske slovnice, pa so Miklošičeva slovanska (1852–1875) ter slovenski Štrekljeva (1922) in Ramovševa (1924–1952).²³ Pomen Miklošičeve primerjalne slovnice je bil razvojno predvsem v dejstvu, da je na Slovenskem omogočil pojav mladogramatičnih slovnice (slovnice, ki posamezne jezikovne prvine razlagajo tako, da navajajo njihov razvoj; npr. Janežič 1863 isl., Šuman 1881, 1884, Breznik 1916).

Zanimivo je, da je velika množina raziskovalnega jezikoslovnega dela tekla mimo slovnice vse od 2. polovice 19. stoletja. S tega vidika v zgodovino slovnice na Slovenskem ne moremo uvrstiti ne Stanislava Škrabca ne kogarkoli od potoporišičevskih generacij jezikoslovcev. Deloma je to tudi posledica dejstva, da je do 1. polovice 19. stoletja slovnica skupaj s slovarjem pomenila temelj za uveljavljanje jezikovnega statusa slovenskega jezika, nato pa postopoma vse manj.

6 Naslovniki in vloga slovnice

Pregled neposrednih (torej eksplicitno navedenih) naslovnikov slovenskih slovnice in namena, ki ga imajo v odnosu do naslovnikov pisci slovnice, nam kaže zanimiv razvoj. Pri Bohoriču (1584) so v posvetilu kot naslovniki navedeni mladi veljaki in bodoči izobraženci slovenskega rodu na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, Bohorič jih razume kot posrednike, ki bodo svoje jezikovno znanje, pridobljeno tudi s pomočjo slovnice, predajali v primerni obliki svojim podložnikom in neplemenitim ljudem. Že v Hipolitovi predelavi Bohoričeve slovnice (1715) je neposredni naslovnik mnogo širši: slovnica je posvečena na eni strani kranjskim, štajerskim in koroškim stanovom, a hkrati »plemeniti in neplemeniti« mladini, doseči mora vse izobražence oziroma vse, ki znajo latinsko, »vso ukaželjno mladino«, posredno pa tudi »vsak stan«. V povezavi z vse bolj jasno načrtano in tedaj tudi po celotni Evropi moderno normativno vlogo slovnice, saj knjižnega jezika nihče ne zna »v celoti in pravilno«, gre jezuitska predelava (1758) še korak dlje. Najprej z izbiro nemščine kot metajezika, nato pa z jasnim sporočilom, da se je knjižnega jezika treba naučiti: če je tako, pa je slovnica namenjena tako rojenim govorcem slovenščine kot tujcem, skratka vsakomur, ki »se bo želel naučiti slovenskega jezika«.

21 Včasih celo preveč samoumeven, saj izvora teoretične in gradivske podlage brez študija navedenih (včasih tudi nenavedenih) virov ni moč najti.

22 Prve izdaje teh slovnice so (v okviru opisanega gradiva): Alasia 1709, Metelko 1830, Murko 1832, Šmigoc 1812, Weissenthurn 1811, Janežič 1849, Svane 1958, Vincenot 1975, Lenček 1982, Plotnikova 1990, Herrity 2000, Greenberg 2006.

23 Kot je razvidno že iz op. 3, monografije Rajka Nahtigala *Slovenski jeziki* (1938) pri pregledu nismo upoštevali, saj nastopa slovenščina v njej zgolj v stranski vlogi.

Zavest o knjižnem jeziku kot jeziku, ki se ga je treba šele naučiti, nato popolnoma jasno in neposredno definira Pohlin (1768) in v skladu s tem tudi poimenuje naslovnike svoje slovnice: to so vsi, ki se želijo naučiti ali bolje naučiti slovenščine. Pohlin kot model knjižnega jezika ponuja deželni jezik (*Landsprache*), torej jezik vojvodine Kranjske, kranjski jezik, toda ponuja ga vsem slovensko govorečim in vsem, ki bi to želeli postati.

Čeprav Gutsman (1777) zavrača Pohlinov model jezika, je njegov cilj pravzaprav enak: izdati slovnico, ki bo primerna kot model za skupni knjižni jezik in s tem namenjena čim širšemu krogu uporabnikov. Ta tok nadaljuje tudi Zagajšek (1791: naslovnica): slovnica je namenjena tako Nemcu kot Slovencu, ki se s pomočjo njegove slovnice lahko (oba!) naučita pravilno govoriti in pisati slovensko. Vloga slovnice je za Zagajška pri tem nepogrešljiva, saj »nobenni namore eno ‘Sreko prav’ pres bloda govoriti, all pisati, zhi se on popreid ny navuzhil to grammatiko, all ‘Sreklivishe«, zato mora vsak, ki želi kaj napisati v *slovenščini*, dobro poznati *slovensko* slovnico (Zagajšek 1791: 6).

Kopitar (1809) predstavlja prvo slovnico, kjer je naslovnik splošen, saj njegova slovnica nima namena jezika učiti ali ga predpisovati, ampak ga želi predvsem opisovati.

Vodnikova slovnica (1811) ima nasprotno povsem jasnega naslovnika: slovenske mladeniče (= šolarje) ter njihove učitelje. Dotlej najjasneje definira tudi knjižni jezik kot jezik, ki se ga je treba učiti.²⁴

Izročilo slovnice kot učbenika knjižnega jezika, iz katerega se tujci lahko naučijo njim tujega, rojeni govorniki slovenščine pa svojega lastnega – a knjižnega – jezika, se nadaljuje tako pri Šmigocu (1812), ki svojo slovnico namenja nemško govorečim trgovcem, uradnikom in duhovnikom ter slovenskim uporabnikom, kakor pri Dajniku (1824), ki že na naslovnici namenja svojo slovnico tako Nemcem kot Slovencem.

Metelko (1825: xxvi) takšno pojmovanje postavi na mnogo višjo raven. Z besedami, ki deloma spominjajo na Hipolitov uvod v neizdani slovar (*Dictionarium trilingue*, 1711), predstavi svojo slovnico kot pripomoček za višje izobražene Slovence, ki se srečujejo z jezikovnimi zadregami. Njegova slovnica (1825) ne želi biti učbenik, pač pa pripomoček, priročnik na poti k boljšemu obvladanju jezika za intelektualce najrazličnejših poklicev (navaja državne uradnike, pravnike, duhovnike, zdravnike, oficirje, posestnike).²⁵ Šele okrajšano priredbo za rabo v šolah (Metelko 1830) predstavi kot učbenik, ki prinaša »v pravilo urejeno znanje slovenščine« kakor ga tudi primerljivi nemški učbeniki, in je namenjen učencem in njihovim učiteljem. Z vidika naslovnikov slovnice in samega cilja slovnice sta zato pomenili Kopitarjeva (1809) in Metelkova (1825) slovnica dober obet, da se bo tudi na Slovenskem na področju slovnicearstva vzpostavilo stanje, ki je običajno najbolj produktivno:

²⁴ »Porezhefh: zhemu pa mi bo [slovnica]? fej snam po nafhe govorit. – Govorit snafh, al fpravno govoriti in pifati morebit ne. [...] Ne fmete meniti, de she snate, kar fhe ne snate« (Vodnik 1811: iii, v).

²⁵ Podobno lahko beremo v Potočnikovi (1849) slovnici, ki poudari, da želi jezik opisovati in ga ne določati. (Morda prav po Metelku, ki ga Potočnik navaja poleg Muršca, B(e)rliča in Vuka.)

znanstvene ali vsaj visoko kvalitetne slovnice za rabo pri intelektualcih in enostavnejše didaktične (obenem tudi normativne) slovnice za manj zahtevne uporabnike.

Žal se je razpletlo precej drugače. Od Janežičeve (1854, 1863 itn.) pa vse do Toporišičeve slovnice (1976) so na Slovenskem izdajali tako rekoč izključno didaktične (oziroma didaktično-normativne) slovnice slovenskega jezika, namenjene splošnemu uporabniku.²⁶ Zapletenejša vprašanja so bila prepuščena posamičnim znanstvenim razpravam ali specializiranim monografijam. Šumanova slovnica (1881) je bila kot izjema prezrta in skritizirana, podobno je bila prezrta Levstikova puristično-normativistična slovnica (1866), svojo pot pa so šle predvsem slovnice za tujce oziroma slovnice v tujem jeziku (npr. Vincenot 1975). Zavest, da je najbolje, da je trenutna slovnica ena sama,²⁷ je zaznamovala tudi obdobje po Toporišičevi slovnici (1976), ko mlajša generacija ni čutila potrebe ali pa ni imela znanja oziroma poguma, da bi na podlagi realnega gradiva podala nove opise slovenskega jezika v obliki (1) slovnice za znanstveno javnost ter (2) slovnice za visokošolske in pogojno srednješolske namene oziroma da bi pripravila (3) šolsko slovnico, ki bi bila zasnovana popolnoma neodvisno od znanstvene in ne bi bila zgolj njena okrajšava (kot je npr. Žagarjeva (1987) šolska slovnica okrajšava Toporišičeve).²⁸ Vse to je privedlo do stanja, da smo trenutno Slovenci na področju izdaje slovnice v zaostanku, ki je bil večji samo še v 17. stoletju, in da lahko nekatera novejša jezikoslovna spoznanja in opazovanja o slovenščini beremo samo v slovnica, napisanih v angleščini (Herrity 2000, Greenberg 2006/2008).

Podobno kot Metelkova (1825) je po svoje prelomna tudi Murkova (1832, 1843, 1850) slovnica, saj gre za tipično slovnico za tujce, a na najvišji možni ravni. Slovnica je tudi izrecno namenjena »Nemcem«, podobno je »Nemcem« namenjena prva Janežičeva slovnica (1849).

Od Murščeve slovnice (1847) dalje so oznake naslovnikov – z izjemo Majarjeve »Slovnice za Slovence«, kjer so naslovniki izpostavljeni tudi v razmerju z njegovo ilirsko »slovnico« (*Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*, 1848) – običajno različne glede na to, ali gre za preprostejšo šolsko slovnico (npr. »za prvence«, Muršec 1847; »za prve slovenske šole v mestih in na deželi«, Malavašič 1849), za specializirano slovnico (»za sodne uradnike«, Navratil 1850) ali za šolske slovnice višje stopnje (»sosebno našim učencom na gimnaziah in realnih šolah«, Janežič 1854; »za domačo in šolsko rabo«, Janežič 1863; »svojim učencem in vsem, ki se uče slovenščine«, Lesar 1863; »za srednje šole«, Šuman 1884; »za srednje šole«,

²⁶ Obseg rabe teh slovnice najlepše naslika naslovnica Janežičeve slovnice (1863): »za domačo in šolsko rabo«.

²⁷ O tem pojavu več Stabej 2010b: 45–56.

²⁸ Pri tem ne mislimo na (zelo potrebne) slovnične priručnike, kakor je npr. nastajajoča pedagoška korpusna slovnica (*Pedagoški slovnični portal* na slovnica.slovenscina.eu, obdelanih je 24 tem), kjer je poudarek predvsem na slovnično problematičnih mestih, ampak na izrazito preproste slovnice s poenostavljenim opisom celotnega sistema slovenskega jezika (za nemščino prim. npr. Vollmer 2008), brez opozoril na manjše posebnosti.

Breznik 1916). Slovnica štirih (1956) oznake naslovnikov nima, gre pa prav tako za klasično šolsko slovnico višje stopnje, namenjeno tudi širši javnosti.

S Toporišičevo slovnico (1976) so naslovniki ostali tako rekoč isti, le perspektiva se je obrnila. Njegova slovnica je namreč v uvodu označena kot »znanstveno delo, namenjeno vsem, ki se zanimajo za podobo slovenskega jezika«.

7 Slovnica kot oblikovalka jezika : slovnica kot odraz rabe

Vloga slovnice kot ohranjevalke in oblikovalke jezika je prvič eksplicitno izražena pri Pohlinu (1768). Ta na eni strani izpostavi slovnico, ki s pomočjo pravil usmerja in zapoveduje jezikovno rabo, na drugi strani pa »drhal«, ki »govori po mili volji, kakor se ji zdi, zato kvari jezik« (Pohlin 1768). Z zgodovinskega vidika je bilo takšno Pohlinovo stališče zelo moderno – prav v 18. stoletju dobi namreč normativno jezikoslovje največji zagon in tudi močno teoretično zaledje.²⁹ Na Slovenskem se normativistika v tem času poveže še z željo po (ponovnem?) oblikovanju jezika višjih govornih položajev, ki se enači s knjižnim jezikom, kar se lepo vidi npr. v uvodu v Gutsmanovo slovnico (prim. Stabej 2010: 32–33).

Oblikovalni pogled na vlogo slovnice nato v 1. polovici 19. stoletja vsaj na načelni, teoretični ravni preseže več slovnice (npr. Kopitar 1809, Metelko 1825, Murko 1832, Janežič 1863 itn.), ki poudarjajo, da je njihova slovnica posneta po govoru naroda, po ljudskem govoru, na podlagi gradiva ipd. Povsem drug način razmišljanja najdemo pri Majarju (1850), katerega ilirizem že sam po sebi predpostavlja slovničarja kot oblikovalca bodoče jezikovne rabe. Njegov seznam prepovedanih (»ostudnih«, »nemškutarških«) in dovoljenih besed je prav impresiven, saj zapoveduje previden izbor besedja celo pri dojenčkih (Majar 1850: 7–11).

Kot izrazit oblikovalec jezika nastopi v svoji slovnici tudi Levstik (1866), ki v uvodu poudarja, da je v slovenščini še marsikaj nedoločenega in da vidi namen svoje slovnice v uzakonitvi jasnih rešitev za oblike, kjer jezik niha. Temeljna podlaga za to mu je »stara slovenščina«, torej stara cerkvena slovanščina.

Čeprav je izrazito normativističnih ali purističnih pogledov v spremnih besedilih k slovenskim slovniciam razmeroma malo, pa to ne pomeni, da slovnice uporabniki niso dojemali kot močnega normativnega dejavnika. Nasprotno: bolj ko je od Janežiča (1863) naprej začela prevladovati zavest o eni sami izhodiščni slovnici slovenščine, bolj so uporabniki pravila v njej sprejemali kot splošno normo in predpis. S tega vidika so sprejemali vse nadaljnje uveljavljene slovenske slovnice slovenskih avtorjev (Breznik 1916, slovnica štirih 1956, Toporišič 1976).

8 Razširjenost, vplivnost in pomembnost slovnice

Razširjenost in v povezavi s tem vplivnost posamezne slovnice v svojem času smo ocenjevali na podlagi več kriterijev. Prvi je število ponovnih izdaj oziroma predelav

²⁹ Prim. npr. Ivić (1990: 39), ki kot temeljni vzgib za pojav normativnih slovnice navaja mnenje posameznih slovničarjev, da se je latinščina skozi stoletja spreminjala ravno zato, ker je slovničarji niso dovolj čuvali in se je zato skvarila. Za širši pregled normativistike v 18. stol. gl. Auroux idr. 2000: 815–915, zlasti 841–851.

določene slovnice, drugi je vpliv na manjše slovnice oziroma slovnice nižjega zahtevnostnega razreda (npr. šolske slovnice, začetnice ipd.), tretji je neposredni in posredni vpliv na nadaljnji razvoj slovničarstva, četrti, najmanj merljiv, je splošna odmevnost v javnosti: s tem je mišljeno navajanje slovnice v neslovničnih (jezikoslovnih in drugih) delih oziroma sklicevanje nanjo, tudi kadar je avtor zapisa v resnici ne pozna;³⁰ peti pa je splošni pomen slovnice, kakor ga lahko ocenimo danes. Na podlagi naše ocene, ki je deloma številčno preverljiva, deloma pa interpretativna, izstopajo naslednje slovnice:³¹

8.1 Bohoričeva slovnica (1584)

V izvorniku in predelavah (1715, 1755, 1758) je vplivala na slovnični dodatek k Megiserjevemu slovarju (1592, 1744), posredno tudi na slovnični dodatek k Alasijevemu slovarju (1607). Prek Hipolitove predelave je vplivala na uvod v Pohlinovo slovnico (1768), prek jezuitske predelave (1758) pa na vsebino Gutsmanove slovnice. Izvirno izdajo je vzel za osnovo svojega primerjalnega (tabelarnega) slovničnega dela *Arcticae horulae A. Bohorizh ... nunc redivivae seu tractatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae gentis* iz leta 1804 (NUK, Ms. 350) tudi Jurij Japelj. Nadaljnje slovnice Bohoriča sicer obravnavajo, a že v okviru zgodovinskih pregledov – ne neposredno. Bohoričeva slovnica pomeni mejnik v zgodovini slovenskega slovničarstva, saj je prva slovnica slovenskega jezika. Njena odlika je, da se spretno in izvirno spopada s problemi, ki jih povzročajo izbira latinske slovnice kot univerzalnega modela slovnice pri opisovanju ljudskega jezika. Slovenščina je z njo postala deveti evropski ljudski jezik z moderno slovnico.

8.2 Pohlinova slovnica (1768)

V izvorni in predelani izdaji (1783) je že takoj naletela na kritiko (npr. Matija Čep v *Wiener Diarium*, 1768; Gutsman, *Anmerkungen über die windisch, und krainerische Rechtschreibung*, 1770; Kopitar 1809) in je bila v javnosti sprejeta izrazito negativno. Kljub temu kaže predvsem predelava iz leta 1783 mnoge kvalitetne rešitve. Neposredno je vplivala na dvojezično slovnico Mihaela Zagajška (1791), posredno pa tudi na obravnavo besedotvorja, skladnje in na oblikovanje pogleda na probleme vokalne redukcije pri Metelku (1825). Kljub Gutsmanovemu odklonilnemu pogledu na Pohlinovo slovnico lahko opazujemo precejšen vpliv Pohlinove izdaje iz leta 1768 na Gutsmanovo slovnico (1777). Z današnjega vidika predstavlja Pohlinova slovnica pomembno razvojno stopnjo, saj predstavlja prelom z dotedanjo tradicijo Bohoričeve slovnice in prelom z izročilom jezika slovenskih protestantskih piscev. Čeprav so bile posamične rešitve Pohlinove slovnice zavrnjene, pa se mnoge prvič v zgodovini slovenskih slovnice pojavijo prav pri Pohlinu in niso ostale brez odmeva tudi v ostalih

³⁰ Za lažje razumevanje navajamo drastičen primer iz komentarjev pod nekim člankom na [rtvlo.si](http://www.rtvlo.si) (<http://www.rtvlo.si/kultura/knjige/osnutek-novega-sskj-ja-pripravljen-za-javno-obravnavo/361779>): »Toporišičevi slovarji so zlata vredni!«, »Težava Toporišičevega SSKJ je bila ta, da je predpisoval uporabo izrazov oz. besed.«

³¹ Manjših šolskih slovnice pri pregledu ne upoštevamo od 2. polovice 19. stol. dalje, saj jih razumemo zgolj kot prenašanje spoznanj večjih slovnice osnovnošolski in srednješolski mladini.

slovnica (npr. orodnik kot poseben sklon³² ter obširen opis sklanjatev, pomensko-razločevalna vloga samoglasnikov in zapornikov, ločevanje širokih in ozkih e-jev in o-jev, besedotvorje (še posebej v drugi izdaji slovnice), sprožitev vprašanja prenove črkopisa, natančna obravnava zaimkov itn.).

8.3 Gutsmanova slovnica (1777)

Doživela je še pet izdaj (ohranjeni sta 3. iz leta 1799 in 5. iz leta 1829 s pripombami Urbana Jarnika), ki pa se med sabo bistveno ne razlikujejo. Slovnica je vplivala samo na slovnico Mihaela Zagajška, sicer pa je bil močan njen navidezni vpliv: nadaljnji slovničarji jo hvalijo, ker je zavrnila Pohlinove inovacije, nihče pa je ne »upoštevata« tako, da bi se to dalo tudi preveriti. Pomen slovnice lahko v okviru zgodovine slovenskih slovnice ocenjujemo predvsem v tem, da je kljub kritiki Pohlinove slovnice prevzela nekatere njene dobre nastavke, da je vzpostavila sodobni sistem razvrstitve slovenskih sklonov (odpravila je zvalnik in ločilnik ter Pohlino-vevu orodniku dodala še mestnik) ter da je skušala podati sistem enotnega slovenskega jezika, ki bi bil manj »kranjski«, kot je bil Pohlinov. V njej se prvič pojavi tudi teoretično razmejevanje med knjižnim jezikom in narečjem: narečno je za Gutsmana tisto, »kar se sicer loči od splošnega pravila in lepega jezika, pa ne zveni tako slabo, da v večji skupnosti, ki je prevzela takšen način govora ali izgovorjave, ta ne ni mogel veljati.«

8.4 Kopitarjeva slovnica (1809)

Ponovne izdaje ni doživela. Sodbe o njej so bile deljene predvsem glede načel o črkopisu, ki so postala predmet javne razprave v abecedni vojni v 1. polovici 19. stoletja. Tedaj (morda tudi danes) so Kopitarjevo slovnico poznali in navajali mnogi, ki je verjetno niso nikoli resno brali. Prirejena je bila v manj zahtevno Weissenthurnovo slovnico za tujce (1811), manj zahtevno Šmigočevo slovnico (1812), neposredno pa je vplivala na Metelkovi veliko (1825) in malo slovnico (1830), na Murkovo slovnico (1832) ter delno tudi na manj zahtevno Dajnkovo slovnico (1824). Vprašanje je, čigavi so primeri, ki jih navajata tako Kopitarjeva kot Vodnikova slovnica (1811): Vodnikovi ali Kopitarjevi? Sicer je slovnica prelomna zaradi svoje kvalitete, zanesljivosti in preglednosti glede virov in pregledanega gradiva. Je prva natisnjena slovenska slovnica, ki je temeljila na novi metodologiji pisanja slovnice, ki jo danes označujemo kot znanstveno. Pomeni tudi izpolnitev želje po slovenski slovnici najvišje možne kvalitete, ki sta jo pred Kopitarjem snovala že Blaž Kumerdej in Jurij Japelj, katerih slovnična dela pa so ostala v rokopisu. Poglavlja, ki jih Kopitar ni uspel bolj poglobljeno obdelati, je raje izpustil, kar je predstavljalo tako izziv kot spodbudo za nadaljnje slovničarje. Poleg razmišljanja o bodočem slovenskem (in slovanskem) črkopisu je bilo zelo vplivno tudi Kopitarjevo razmišljanje o jeziku »preprostih ljudi« kot »čistejšem« izhodišču za slovnični opis, kot ga je predstavljal

³² Mestnik razlaga Pohlin v ednini kot dajalnik, v množini pa kot orodnik; pri tem vztraja tudi v prenovljeni, drugi izdaji slovnice, kljub temu da Gutsman v svoji slovnici (1777) kot poseben sklon opisuje tudi mestnik.

precej germaniziran jezik intelektualcev. Kljub temu je Kopitar jezik opisoval na podlagi gradiva, zato je v njegovi slovnici opazno opisovanje (in dopuščanje) variantnosti.

8.5 Vodnikova slovnica (1811)

Izdana je bila samo enkrat, jo je pa v okrajšani in poenostavljeni izdaji pripravil Kociančič (1847, 1854). Kot učbenik je bila posamično v rabi do srede 19. stoletja. Vodnikove slovenske jezikoslovne izraze je v svojih slovnica (manj v 1825, bolj v 1830) dopisoval nemškimi Fran Metelko, po njih pa so se v svojih šolskih slovnica zgledovali tudi Muršec (1847), Malavašič (1849), Majar (1849) in Janežič (v *slovenskih* slovnica od 1854). Slovnica je prelomna kot prva prava slovenska šolska slovnica s slovenskim metajezikom.

8.6 Metelkova slovnica (1825)

Doživela je še šolsko predelavo (1830). Zelo pomemben je njen vpliv na Janežičevo slovnico (1863/1854). Zaradi črkopisa metelčice, ki je nastal na podlagi Kopitarjevih načel o idealnem slovenskem črkopisu, se je v delu javnosti držal slab sloves. Pomembna je kot logično nadaljevanje Kopitarjeve slovnice, saj natančneje obdeluje prav poglavja, ki jih pri Kopitarju ni (besedotvorje, skladnja (razlagalni del povsem po Dobrovskem)). Gre za eno najkvalitetnejših slovenskih slovnica, ki tvori z zgodovinskega vidika skupaj s Kopitarjevo slovnico in Miklošičevo primerjalno slovnico obdobje, ko slovensko jezikoslovje v okviru evropskega doseže svoj vrh.

8.7 Murkova slovnica za tujce (1832)

Doživela je še dve izdaji (1843 in 1850) in predelavo (Muršec 1847). Sodobniki so njegovo delo sprejemali z naklonjenostjo, hkrati pa ga neposredno niso kaj zelo upoštevali. Njen pomen se kaže predvsem v prizadevanju po opisu skupnega slovenskega jezika na tradicionalni osrednjeslovenski podstavi z upoštevanjem tradicije slovenskega knjižnega jezika, kakor se nam najlepše kaže v Dalmatinovi *Bibliji*, ponovnih izdajah deloma popravljenih odlomkov iz nje v 17. in 18. stoletju ter iz besedila Japljevega prevoda *Svetega pisma* na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Murkov čut za izbiro prave smeri se kaže tudi v tem, da je druga izdaja slovnice prva, ki prikazuje slovenščino v novi pisavi – gajici.

8.8 Miklošičeva primerjalna slovnica (1852–1875)

Tu jo sicer navajamo pogojno, saj Miklošičevo delo sega širše od opisa slovenščine, hkrati pa ga ne moremo prezreti, saj je neposredno vplivalo na več del – tako rekoč na vse splošne slovnice, ki so za njim obravnavale tudi zgodovino jezika. Še posebej neposreden je vpliv na Lesarjeve preglednice (1863, glasoslovje), Levstikovo slovnico (1866) ter na Šumanovo obsežnejšo (1881) in »šolsko« slovnico (1884), najpomembnejši pa je vpliv na Janežičevo slovnico (1863/1854 s ponatisi, predelavami). Gre za svetovno najodmevnejšo slovnico kakega Slovenca.

8.9 Janežičeva *nemška* slovenska slovnica (1849)

Z malenkostnimi popravki in dopolnitvami je bila ponatisnjena še trikrat (1850, 1854 in 1875), sicer pa je razvojno pomembna zgolj kot predhodnik Janežičeve *slovenske* slovenske slovnice.

8.10 Janežičeva *slovenska* slovenska slovnica (prva izdaja 1854, dopolnjena izdaja z dejanskim vplivom 1863)

V različnih predelavah (Janežičevih in Sketovih) je bila natisnjena še 1864, 1869, 1876, 1889, 1894, 1900, 1906 in 1911. Čeprav (ali: ker) je sorazmerno preprosta, je nedvomno najvplivnejša slovenska slovnica. Njen vpliv na ravni jezikoslovne terminologije sega vse do današnjih dni, saj je Janežičevo terminologijo v kar največji meri sprejel Breznik (1916), do Breznikove slovnice pa je bila tudi glavno izhodišče za vse šolske slovnice (npr. Lesarjeve preglednice 1863, Praprotnik: od 1869 še pet natisov, Končnik: od 1883 v številnih natisih; drugi učbeniki, ki jih nismo pregledovali). Za osnovo prekmurske rokopisne slovnice jo je uporabil Štefan Kühar (1811), sledil pa ji je deloma tudi Svane (1958).

8.11 Breznikova slovnica (1916)

Doživela je še tri natise (1921, 1924, 1934) ter predelavo v učbenik za tretji in četrti razred srednjih šol (1940, več natisov). Vplivala je tudi na vse sočasne manj zahtevne šolske slovnice/učbenike, pa tudi na slovnico štirih (1956), na Toporišičevo slovnico (1976) ter slovnico za tujce: Svane (1958). Še posebej na ravni fonetike in naglasa (deloma tudi oblikoslovja in skladnje) je namreč pomenila velik napredek.

8.12 Slovnica štirih (Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956)

Natisnjena je bila še štirikrat (1964, 1968, 1971, 1973), glede na to, da je nastala kot temeljita predelava učbeniške slovnice iz leta 1947, narejene po Breznikovi učbeniški slovnici iz 1940, pa z jezikoslovnega vidika ne pomeni kakega opaznejšega preskoka glede na Breznikovo slovnico. Vplivala je na vse sočasne manj zahtevne šolske slovnice/učbenike, odpor proti njej pa je bil ena od motivacij za Toporišičevo slovnico (1976). Poleg tega jo kot enega od virov večkrat navajajo tudi slovnice slovenščine za tujce. Gre za razmeroma nepomembno slovnico, kar se tiče vsebine, in hkrati za nespregledljivo, ker je bila dve desetletji temeljna.

8.13 Toporišičeva slovnica (1976)

Doživela je še štiri predelave oziroma ponovne natise (1984, 1991, 2000, 2004) ter je postala in ostala najvplivnejša slovenska slovnica. Po njej so nastajale šolske slovnice³³ in učbeniki, vplivala pa je tudi na mnoge slovnice za tujce in na razvoj slovenske jezikoslovne misli nasploh. Gre za slovnico, ki je močno razširila in izpopolnila opis slovenščine in ki je kmalu dobila status temeljne in normativne slovnice slovenskega jezika. Družbene okoliščine, njen ugled in zavedanje, kako

³³ Poleg tega je bil že predhodnik te slovnice Toporišičev učbeniški komplet *Slovenski knjižni jezik* 1–4, ki je izhajal v letih 1965–1967 in 1970.

temeljiti in kompetentni kritik vsake nove slovnice enakega ali podobnega obsega bi bil Jože Toporišič, so hkrati povzročile popoln zastoj v pisanju slovnice pri mlajši generaciji.

9 Sklep

Ob pogledu na bogato tipološko razvejanost slovnice slovenskega jezika v preteklosti bomo zgodovinarji slovničarstva današnji čas v prihodnosti zagotovo obravnavali kot obdobje zastoja. V tem »obdobju zastoja« na področju pisanja slovnice pa se je jezikoslovje seveda razvijalo naprej. Zgodil se je velik premik v pojmovanju in opisovanju nekaterih pojavov v jeziku, ki ga omogočajo sociolingvistika, pragmatično jezikoslovje, besediloslovje, psiholingvistika, ob mnogih drugih svetovnih tokovih pa na Slovenskem še formalno jezikoslovje, teorija naravnosti ipd. Ob strukturalnem jezikoslovju, ki se uspešno spopada s tistim, kar je v jeziku systemskega (če le v svoji želji po strukturiranju ne gre pregloboko ali če ne zaide v preveliko teoretiziranje), nam nekatere nove veje jezikoslovja nudijo pojasnila za dogajanja v jeziku, ki so »nesistemska«, na prvi pogled nelogična in z normativnega ter zgodovinskega vidika izrazito vprašljiva. Naloge, pred katerimi stojimo, zato niso majhne.

Viri

AHAČIČ, Kozma (ur.), 2015: *Slovenske slovnice in pravopisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi> (43 slovnice v 122 različnih izdajah)

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, Kozma, DOBROVOLJC, Helena, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, FURLAN, Metka, NARAT, Jožica, MARUŠIČ, Franc, ŽAUCER, Rok, JELOVŠEK, Alenka, ČEPAR, Metod, TROJAR, Mitja, 2015: *Slovenske slovnice in pravopisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi>
- AUROUX, Sylvain idr. (ur.), 2000: *History of the Language Sciences [...], vol. 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- COLOMBAT, Bernard (ur.), 2007–2015: *CTLF, Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. <http://ctlf.ens-lyon.fr>
- POGORELEC, Breda, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: Jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete. (= Breda Pogorelec, 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti od 16. do 19. stoletja: Teze. 19. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 89–94.)
- SCHMIDT, Vlado, 1964: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- STABEJ, Marko, 2010a: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina.
- STABEJ, Marko, 2010b: Slovnica in ideologija. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 45–56.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1962: Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge. *Jezik in slovstvo* VII/6. 161–170.

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Enciklopedija Slovenije* 12. Ljubljana: Mladinska knjiga. 79–81.
- VOLLMER, Georg, 2008: *Kleine deutsche Grammatik für Schule und Alltag Mit den wichtigsten Regeln der Rechtschreibung und Zeichensetzung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina od začetkov do 1850. *Slavistična revija* 47/2. 245–260.